

1-TOM, 11-SON
BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI SAQLASH VA EKOTIZIM
XIZMATLARINING IQTISODIY TAHLILI.

Ximmatov Bekjon Xolmurod o'g'li

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti magistri

Annotatsiya: Ekotizim xizmatlarining iqtisodiy baholanishi bu tabiatan mavjud iqtisodiy ne'matlarni ko'rinadigan va seziladigan qiluvchi jarayon bo'lib, tabiiy mahsulotlar va xizmatlar ("ekotizim xizmatlari" deb ataladi)ning qadrini baholash va ochib berish hamda sanoat rivojlanishining asl bahosini aniqlash imkonini beradi. Ushbu baholangan qiymatlar ijro hokimiyatining siyosati, sa'y-harakatini tanlash, biznesda qarorlar qabul qilish va iste'molchilar xatti-harakati uchun axborot berishi mumkin.

Kalit so'zlar: Atrof-muhitni muhofaza qilish muammolari, atrof-muhit, ekotizim, ekotizim xizmatlari

Kirish

Ekotizim xizmatlari - bu odamlar ekotizimlardan olgan imtiyozlari. Ushbu xizmatlar oziq-ovqat va suv kabi oziq-ovqat ta'minotini, suv toshqini va kasalliklarni nazorat qilish kabi xizmatlarni, ma'naviy, dam olish va madaniy imtiyozlar kabi madaniy xizmatlarni va dunyodagi yashash sharoitlarini saqlab turuvchi ozuqaviy tsikl kabi yordamchi xizmatlarni o'z ichiga oladi.

Ekotizim xizmatlari - bu odamlar ekotizimlardan olgan imtiyozlari. Ushbu xizmatlar oziq-ovqat va suv kabi oziq-ovqat ta'minotini, suv toshqini va kasalliklarni nazorat qilish kabi xizmatlarni, ma'naviy, dam olish va madaniy imtiyozlar kabi madaniy xizmatlarni va dunyodagi yashash sharoitlarini saqlab turuvchi ozuqaviy tsikl kabi yordamchi xizmatlarni o'z ichiga oladi.

Odamlar ekotizimlardan ko'plab xizmatlarni olishadi. Shu sababli, ekotizimning kerakli xizmatlarni taqdim etish qobiliyatini bilish juda muhimdir. Ekotizimlarning xizmatlarni ko'rsatish qobiliyati har xil sifat va miqdoriy usullar yordamida baholanadi.

Avval qayd qilinganidek, mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanishi uning asosiy tabiiy omillari barqarorligi va sifatiga, ya'ni o'zaro chambarchas bog'langan iqlim, suv, biologik, qishloq xo'jalik va boshqa resurslarga bog'liqdir. Uzoq muddatli quvvatlash va barqarorlikni ta'minlab beruvchi eng muhim mexanizm, masalan, suv manbalari uchun muhim ekotizimlarning harakatini kafolatlashga imkon beruvchi Bioxilma-xillik darajasini saqlab qolish hisoblanadi.

1-TOM, 11-SON

Respublika iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun Bioxilma-xillikni saqlash muhimligidan tashqari bir qator to'g'ri iqtisodiy foyda (moliyaviy va moliyasiz) mavjud yoki olinishi mumkin. Masalan:

- ishga yaroqli bo'lgan yog'och, o'tin va o'rmonlarning yog'ochli bo'lmagan mahsulotlari (dorivor moddalar, yong'oqlar, tabiiy to'qimachilik bo'yoqlari va hokazo);

- ov, hayvonlarni tutish, hayvonotchilik (ya'ni go'sht, teri va boshqa yovvoyi hayvonlar mahsulotlarini olish);

- baliqchilik (ham sanoat, ham havaskor);

- aholining dam olishi va turizm. O'rmon xo'jaligi mahsulotlari O'zbekistonda iqtisodiy qiymatga ega bo'lgan juda ko'p o'rmon mahsulotlari mavjud, ularga o'tin, sinib tushgan daraxtlar, tutiladigan mahsulotlar, dorivor o'simliklar, yong'oqlar va boshqalar kiradi.

O'zbekistonda turizm sifatida diqqatga sazovor bo'lgan madaniy tarixiy obidalar atrofida - Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa shaharlarda deyarli to'liq tashkil etilgan, mamlakatimiz diqqatga sazovor tabiiy maskanlari va ekoturizmga esa kamroq e'tibor berilmoqda. Lekin O'zbekistonni jozibali tabiat manzarasi qamrab olgan, cho'llar, suvoldi hududlari va ulkan tog' tizimlariga ega bo'lib, ekoturizmni rivojlantirish uchun boy imkoniyatlarga ega. Shundan kelib chiqib, Ekologiya va atrofmuhitni muhofaza qilish qo'mitasi "O'zbekiston Respublikasida ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari" ni ishlab chiqdi. Ekologik turizmni rivojlantirish uchun respublikamizda juda katta imkoniyatlar mavjud. O'zbekiston 38 mln. gektardan ortiq bo'lgan ovchilik - baliqchilik yer maydonlariga ega, ulardan 1,0 mln. gektarini suv fondi ko'llari, daryolar, suv omborlari tashkil etadi. Undan tashqari o'zbekistonlik va chet ellik sayyohlarda O'zbekiston bioxilma-xilligi katta qiziqish uyg'otmoqda. Masalan: lola gullarini ko'rish, qushlarni kuzatish, cho'l mintaqalaridagi hayotni o'z ko'zi bilan ko'rish, Orol dengizining qurigan, fojeali joylarini ko'rish, relik daraxtzorlarda sayr qilish bilan birga maroqli dam olishga talab katta. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda ekologik turizmning turli shakllarini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar mavjud.

Ekologik turizmning rivojlanishi xalqaro turizmni tashkil etish yo'li sifatida respublika imkoniyatini anchagina ko'tarishi va qo'shimcha manbalarni jalb etilishining muhim omili bo'lishi hamda unga yaqin bo'lgan yangi tashkil etiladigan alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar va rayonlar iqtisodiy faolligini kuchaytirish mumkin.

1-TOM, 11-SON

Adabiyotlar va metodologiya

Mashhur biolog Y. Uilson xilma-xillik tushunchasini hayot ma'nosini o'zi sifatida ta'rifladi. U haq edi: xilma-xilliksiz hayot bo'lmaydi. Bio xilma-xillik Yer yuzidagi hamma tirik mavjudotni xilma-xilligi ya'ni genlardan to ekosistemalargacha. Qayerda hayot mavjud u yerda bio xilma-xillik bor. Bioxilma-xillik deganda, ekosistemalardagi turli turlarga mansub tirik organizmlar birgalikda hayot tarzini tushunamiz. U turlar bir-biri bilan va abiotik muhit bilan bog'langandir. Turlar jamoada oziqa zanjirlari bilan bog'langan bo'lib, ekosistemaning barqarorligi bioxilma-xillikka bog'liqdir. 1980-yilda UNEP (MDH ning atrof-muhitni himoya qilish to'g'risidagi dasturi), IUCN (Xalqaro tabiatni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish uyushmasi) hamda WWP (Butunjahon yovvoyi tabiat fondi) tirik tabiatni muhofaza qilish Butunjahon strategiyasini e'lon qildi. 50 dan ortiq mamlakat undan tirik organizmlar muhofazasining milliy strategiyasi ishlab chiqishda foydalandi. UNEP va IUCN Afrika va hind fili, karkidonlari, primatlar, mushuksimonlar va oq ayiqlarni muhofaza qilish bo'yicha hamkorlikdagi tadbirlar rejalarini ishlab chiqdilar.

Natijalar va ularning tahlili

O'zbekistonda dam olish va sayyohlik faoliyatini olib borish mumkin bo'lgan to'rtta hudud Ugam-Chotqol milliy bog'i, Jizzax viloyatidagi Zomin milliy bog'i, Samarqand viloyatidagi Zarafshon milliy bog'i hamda Toshkent viloyatida joylashgan yana bir milliy Do'rmon bog'idir. Hisobotlarga ko'ra Ugam-Chotqol milliy bog'i 2016-yilda ro'yxatga olingan 50000 dan 60000 gacha kelib-ketuvchilarni qabul qilgan va taxminan yana shunchasi ro'yxatga olinmagan. Daromadlar haqidagi ma'lumotlar mavjud emas. Zomin milliy bog'ini har yili 15000 ga yaqin tashkil etilgan va 30000 ro'yxatga olinmagan sayyohlar kelib ko'rib ketadilar. Turizmdan tushadigan daromad va chet el sayyohlarning soni haqidagi ma'lumotlar yo'q. Zarafshon milliy bog'i hamda Do'rmon milliy bog'lari yangi tashkil etilgani uchun hozircha ma'lumot yo'q.

Odamlarning atrof-dagi tabiiy muhitga munosabati hamda jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlar mohiyatini tushuntiruvchi bilimlarga bo'lgan ehtiyojlar juda qadim zamonlarda paydo bo'lgan. Ekologiya fanining yuzaga kelganiga ham 150 yildan ortiq bo'ldi, ammo alohida fan sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan rivojlanib kelmoqda. Amerikalik olim Ch.Adams (1913) ekologiya to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirib, chop ettirdi. Ekologiyada organizm bir butun tizim sifatida ko'riladi. U tashqi muhit bilan o'zaro birgalikda harakatlanadi, bir-biriga yordam qiladi. Bugungi kunga kelib, ekologiya sof biologik fanlar tizimidan ajralib chiqib, mazmuni kengayib bormoqda. Atrof-muhitga zamonaviy fan va texnika taraqqiyotining ta'siri natijasida

1-TOM, 11-SON

ekologiya tushunchasi o'ta kengayib keldi. Insonning tashqi muhitga munosabati boshqa tirik organizmlardan tubdan farq qiladi. Ekologiya fani tabiat bilan tirik organizmlarning uzviy bog'lanishini ifoda etar ekan, u, shubhasiz, tabiatni muhofaza qilishning ilmiy asosini tashkil etadi. O'rta Osiyo mutafakkirlaridan Muhammad al-Xorazmiy (782- 850), Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980- 1037), Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) asarlarida, xususan, Abu Rayhon Beruniy tadqiqotlarida odam bilan tabiat o'rtasidagi aloqadorlik, muvozanat va munosabat masalalari, 15 o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi, tabiatdagi ahamiyati bayon etilgan.

Xulosa

Alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar va boshqa tabiat mintaqalarida turizmni (ekoturizmni, chet el turizmini va ta'tilchilar turizmini) tegishli darajada rivojlanishi, ularning tiklanishi uchun muhim omil bo'lar edi. Ammo Bioxilma-xillikka bo'ladigan salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan va mahalliy aholi va bu hudud xizmatchilariga maksimal foyda keltirishning o'ziga xos yondoshuvi talab qilinadi. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish uchun nihoyatda tajriba kam: afsuski, "O'zbekturizm" bunday tajribaga ega emas. Alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarda turizmning rivojlanishi ular umumiy faoliyatining integral qismi bo'lishi kerak. Demak, turizmning rivojlanishi birinchi navbatda ushbu hududlar boshqaruv apparati qo'lida bo'lishi lozim. Ammo bu sohada keng tajribaga ega bo'lgan xalqaro tashkilotlar bilan hamjihatlikda ishlash ham, xalqaro bozorni rivojlantirish ham, doimiy ishni qo'llab-quvvatlash nuqtayi nazaridan ham yaxshi ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mahalliy tashkilotlar va aholi bilan hamjihatlikda ishlash ham to'g'ridan-to'g'ri turg'un foyda olishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haralov I, Tabiatni muhofaza qilish. - T.: "O'qituvchi, 1991.
2. Доклад по целям развития тысячелетия - Узбекистан - 2015/под общ. ред. Г. Саидовой. - Т: Центр экономических исследований, 2015.
3. Национальный доклад. О состоянии окружающей природной среды и использовании природных ресурсов в Республики Узбекистан(2008-201 I год). -Т.; "Chinor ENK" , 2013.
4. Сохранение биологического разнообразия. Национальная стратегия и план действий. - Т., 1998.
5. .Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. Тошкент, «Ўқитувчи», 1991.
6. .Бекназов Р.У., Ю.В. Новиков. Охрана природы Т."Ўқитувчи" 1995.

